

'Leren zit in onze natuur'

Natuurpunt CVN, genealogie van een vormingsinstelling voor de 21ste eeuw

Jos Gysels & Paul Stryckers

Op 1 januari 2016 fusioneren Centrum Voor Natuur- en milieueducatie (CVN) en Natuurpunt Educatie (NP Educatie). CVN is vooral bekend van de natuurgidsencursussen die sinds 1966 georganiseerd worden. NP Educatie werd opgericht in 1995 om het vormingswerk van De Wielewaal, dat teruggaat tot 1933, verder uit te bouwen. De nieuwe vormingsinstelling gaat Natuurpunt CVN heten, met 'Leren zit in onze natuur' als baseline. De genealogie van Natuurpunt CVN laat zien dat natuureducatie voor volwassenen al een heel traject heeft afgelegd. Het is nu de uitdaging om aan die rijke traditie een toekomstgerichte invulling te geven.

CVN

Het Centrum Voor Natuurbeschermingseducatie, zoals CVN aanvankelijk heette, werd opgericht in 1965, in de schoot van het (toenmalige) Nationaal Verbond voor Natuurbescherming. Naar het Nederlandse voorbeeld van het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (IVN, nu: Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid) werd een organisatie in het leven geroepen gericht op draagvlakverbreding voor het natuurbehoud. Het belangrijkste instrument daartoe was de opleiding van natuurgidsen. In 1966 startten opleidingen in Antwerpen en Gent, gevolgd door de andere Vlaamse provincies en Brussel. Momenteel telt Vlaanderen meer dan 8.000 gediplomeerde natuurgidsen.

CVN koos van bij het begin voor een erkenning als sociaal-culturele instelling voor volksontwikkeling. Vanaf de erkenning op het Decreet Instellingen in 1978 verbreedde het aanbod. Naast gidsencursussen werden nog andere, meer thematische vormen aangeboden. Ook kwamen er meer 'grijze' (milieu, ruimtelijke ordening) onderwerpen aan bod. De thematische verbreding werd nog meer doorgezet met het Decreet van 1995. CVN was dan erkend voor 3.000 vormingsuren en wijzigde zijn naam in Centrum Voor Natuur- en milieueducatie. Hoewel de cursus natuurgids nog maar goed was voor ongeveer de helft van de vormingsuren, bleef de portfolio zich grotendeels in de 'groene' hoek situeren. Met de oprichting van NP Educatie was CVN op dat moment ook niet meer de enige vormingsinstelling rond het thema natuur en milieu.

Bij de laatste decreetswijziging in 2003 diende er zich (tijdelijk) een derde vormingsinstelling aan: het Educatief Bosbouwcentrum Groenendaal (EBG), in 2004 omgedoopt tot IN-VERDE en later omgevormd tot Ondersteunend Centrum van het Agentschap voor Natuur en Bos. In het beleidsplan 2006-2010 omarmde CVN Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO) omdat dit in de overtuiging van de bestuurders meer recht deed aan de maatschappelijke missie. Via projectwerk kon CVN zich hier op de kaart zetten. 'Samen op weg, duurzame ontwikkeling in een natuurexcursie' en 'EDO-kompas, natuur- en milieuvormingswerkers duurzaam aan het werk' waren twee publicaties die veel weerklank kregen, ook in Nederland, en zo leidden tot een hernieuwde samenwerking met de Nederlandse zusterorganisatie IVN.

Omdat pogingen om tot een fusie te komen met Natuurpunt Educatie op niets uitdraaiden, trachtte CVN verder een eigen niche te vinden binnen het vormingslandschap en schakelde daarvoor externe consultancy in. Vanuit EDO zette het derde beleidsplan in op 'nieuwe thema's via nieuwe partners'. De poging van het bestuur in 2012 om met projecten nieuwe

Natuur ontdekken tijdens de Gentse Feesten. (foto: Frank Maes)

Frans Segers toont de weg.

inkomsten te verwerven mislukte en leidde begin 2013 tot een bestuurscrisis. Ook financieel draaide het niet goed. Het aantal educatieve medewerkers viel terug tot de helft. Omdat ze volledig in beslag genomen werden door het behalen van de uren-norm voor de subsidies en zonder bijkomend projectwerk werd de marge voor vernieuwing erg smal.

De Wielewaal

Ornithologische Vereniging De Wielewaal ontstond in 1933 in Antwerpen. Volgens de statuten uit 1937 behoorde het organiseren van opleidings- en vervolmakingscursussen, voordrachten, tentoonstellingen en bezoeken aan natuurhistorische musea tot de werking van de vereniging. Al voor de oorlog hadden de afdelingen activiteitenprogramma's met uitstappen en winterlezingen. Bij deze laatste werd vaak gebruik gemaakt van 'lichtbeelden' of films. Ook bezoeken aan de zoo en het natuurhistorisch museum in Brussel waren klas-siekers.

De allereerste voordracht of 'ontwikkelingsavond' vond plaats in Antwerpen op 24 oktober 1933. E.H. Segers onderhield de aanwezigen over water- en moerasvogels 'aan de hand van een serie lichtbeelden'. Een bekende spreker was A. de Bont. In 1935 gaf hij in Turnhout een lezing over 'het kempaan-tje in de Kempen'. Daarbij maakte hij gebruik van aanschouwelijk materiaal in de vorm van eieren, een nest en tientallen opgezette exemplaren. In de loop van 1938 startte E.H. Segers in Vosselaar, waar hij onderpastoor was, met vogelcursussen. Het volgende jaar werd in Mechelen een eerste algemene natuurstudie cursus georganiseerd met verschillende lesgevers. Deze bestond uit twaalf theorielessen (vogels, planten, insecten), een aantal uitstappen in de buurt en drie excursies verder weg.

Populair in de pioniersjaren waren vogeltentoonstellingen waar veel vrijwilligers aan bijdroegen. Deze kregen een vervolg in de oprichting van het Kempisch Vogelmuseum in 1963 (nu: Natuurpunt Museum). Er werden reizen georganiseerd. De eerste buitenlandse reis, naar het Nederlandse eiland Texel, vond plaats in 1948. Het is opvallend dat bij de buitenlandse reizen niet alleen naar vogels gekeken werd. Er was aandacht voor alle natuur en zelfs cultuur (soms met aparte excursies). Hoewel De Wielewaal in de praktijk meer vereniging was dan vormingsinstelling, was ze, zoals CVN, erkend als nationale vereniging voor vormings- en ontwikkelingswerk door het

Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur. In 1995 werd, om het specifieke vormingswerk van de vereniging beter tot zijn recht te laten komen, Natuur- en Milieu-Educatie De Wielewaal vzw opgericht, de directe voorganger van NP Educatie.

Belgische Natuur- en Vogelreservaten (BNVR)

In 1954 werd binnen de Belgische Vogelreservaten (later BNVR en nog later Natuureservaten vzw) een 'opvoedkundige dienst' in het leven geroepen. Deze had tot doel 'de schooljeugd te bereiken bij middel van lezingen en brochures'. De dienst was onafhankelijk en kreeg geld van de vereniging die hieraan in 1959 ongeveer 15% van de inkomsten besteedde. De werking was aanvankelijk nog sterk paternalistisch. De jeugd moest een beter begrip over natuurbescherming ingeprint krijgen 'om de vernielzucht (lees: het roven van nesten) in de mate van het mogelijke tegen te gaan'. Heel wat vooruitstrevender en zelfs baanbrekend in Vlaanderen was de oprichting in 1959 van Volkshogeschool De Blankaart, gehuisvest in het kasteel van Woumen naast het gelijknamig natuureservaat. In 1950 stond Stichting Lodewijk De Raet aan de wieg van de volkshogescholen in Vlaanderen. De Blankaart kan worden gezien als de eerste (en laatste) volkshogeschool gericht op streekgebonden educatie met een sterke nadruk op natuur. De werking duurde tot 1975 en omvatte natuurweekends en cursussen 'mens en natuur'. De eerste cursus in juli 1958 had de levende natuur van de Blankaart als thema en werd geleid door Edgar Kesteloot, beheerder en later voorzitter van BNVR. Verder zou vooral Paul Houwen, conservator en opzichter van het ernaast gelegen natuureservaat, een grote rol spelen.

In de jaren '70 kwam overal meer aandacht voor educatie, in het bijzonder voor de zgn. natuurbeschermingseducatie. Tijdens een lezing op een colloquium over vogelbescherming in 1971 formuleerde Edgar Kesteloot het zo: 'Natuurbeschermingseducatie [moet voeren] tot een nieuwe ethica, die de verhouding tussen mens en natuur beheerst wat tevens een algemeen menselijke vorming en ontplooiing inhoudt.' In het jaarverslag in het Bulletin van 1979 werd een lans gebroken voor de sociaal-educatieve uitbouw van de natuureservaten. 'De globale richtlijn moet [...] zijn om reservaten sociaal-educatief te valoriseren. Enkel in uitzonderlijke gevallen is het verdedigbaar om geen enkel geleid bezoek in het reservaat of zijn omgeving te organiseren.' In diezelfde periode werd ook gestart met cursussen natuurbeheer. De eerste beheerwerk-kampen voor jongeren dateerden overigens al van 1963.

In de volgende decennia zou Natuureservaten, de Vlaamse tak van BNVR, uitgroeien tot de grootste natuurvereniging in Vlaanderen. De werkingen, met lokale afdelingen en activiteiten, van Natuureservaten en De Wielewaal gingen steeds meer overlappen. Als in 2001 de verenigingen fuseerden en Natuurpunt ontstond, werd beslist om de verschillende onderdelen van de werking (reservatenbeheer, natuurstudie, beleidsbeïnvloeding en educatie) te behouden, elk met hun eigen finaliteit. Het werkingsveld vorming en educatie werd ondergebracht in de deel-vzw NP Educatie.

Natuurpunt Educatie

Natuur- en Milieu-Educatie De Wielewaal vzw werd opgericht in 1995 en was vanaf 1996 erkend als vormingsinstelling. In

Moerasmonologen vanop een replica van een moerboot in natuurgebied het Winkelsbroek.

de beginjaren werd vooral ingezet op de traditionele natuurstudie met cursussen en uitstappen. Educatieve medewerkers werden aangeworven die expert waren op het vlak van o.a. vogels, planten en paddenstoelen en ongewervelden. In 1999 werd in Turnhout een volledig hernieuwd secretariaat en museum geopend, waar NP Educatie ook na de fusie van Natuurpunt gevestigd bleef.

Ten gevolge van de overname van de vormingsactiviteiten van Natuurreservaten vzw volgde in 2002 de naamsverandering tot Natuurpunt Educatie vzw. Binnen Natuurpunt functioneerde NP Educatie als een aparte dienst, waaronder ook het project 'educatief natuurbeheer' viel, gericht naar onderwijs en jongeren. In 2003 werd gekozen voor cursustrajecten en permanente vormingscentra met het accent op kadervorming en het nastreven van het multiplicatoreffect. In dat jaar opende de educatieve tuin van het secretariaat. Op een eerste beleidsplan met als titel 'Richting kiezen' volgde een plan 'Verbreiding' (2006-2010). Deze beleidsplannen boden antwoorden op vragen vanuit de overheid. In het derde beleidsplan (2011-2015) 'Betrokkenheid' lag de nadruk op de eigen kracht en kerntaken en het vrijwilligersengagement. De projectwerking bleef belangrijk voor de verbreiding. 'Mus & Mix', gericht op multiculturele groepen in steden, en het opzetten van belevingstuinen bij zorgcentra zorgden voor vernieuwing.

Scharrelkunst in het Burreken.

Dat werd ook opgemerkt door de administratieve overheid die in haar evaluatieverslag noteerde: 'Tegelijkertijd probeert [NP Educatie] haar werking actief te innoveren via projecten. De manier waarop de organisatie werkt aan de diversiteit en de interculturaliteit van haar doelpubliek door het lanceren van vernieuwende projecten, maar ook door het gebruik van nieuwe media is bewonderenswaardig.'

Natuurpunt CVN

Vanaf het midden van de jaren '90 werden concrete stappen gezet om te komen tot een toenadering tussen CVN en (toen nog) NME De Wielewaal. Eind 1999 werd een eerste samenwerkingsovereenkomst afgesloten. Het doel was om het aanbod beter af te lijnen en concurrentie te vermijden. De samenwerking kwam opnieuw op de agenda in de aanloop naar een nieuw decreet op het sociaal-cultureel werk. In het voorjaar van 2003 startten de eerste besprekingen met het oog op een fusie, om sterker te staan als landelijk gespecialiseerde vormingsinstelling binnen het nieuwe landschap van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Na de erkenning van beide organisaties als gespecialiseerde vormingsinstellingen op basis van het nieuwe decreet, viel de externe druk weg en ging ieder weer verder zijn eigen gang. De samenwerking bleef wel bestaan, wat bleek uit de gemeenschappelijke halfjaarlijkse cursuskalenders.

In 2006 kwam er een vraag van CVN voor het vernieuwen van de samenwerkingsovereenkomst en het opnieuw opstarten van fusiebesprekingen. Maar de verankering in Natuurpunt en de onafhankelijkheid van de vormingsinstelling bleken moeilijk te verzoenen. Na jaren onderhandelen werd begin 2010 de stekker eruit getrokken. In het verslag van de laatste bijeenkomst was te lezen: 'De fusie is top down niet gelukt, maar als naar steeds verdergaande samenwerking gestreefd wordt, kan ze op middellange termijn van onderuit groeien en slagen.' In 2011 volgde een nieuwe samenwerkingsovereenkomst. Daarin stond dat CVN op vraag van Natuurpunt-afdelingen Natuur.natuurgidsencursussen zou aanbieden, met een beperkte inhoudelijke inbreng van NP Educatie. Op termijn zou er ook een uitwisseling van bestuurders kunnen komen.

De derde keer was de goede keer. In 2013 beleefde CVN een bestuurscrisis. Onder meer door het teruglopend aantal educatieve activiteiten ging de overheid zich bovendien vragen stellen over de leefbaarheid van de instelling. Om hierop een antwoord te kunnen formuleren, zocht de raad van bestuur van CVN in december 2013 opnieuw toenadering. NP Educatie en Natuurpunt antwoordden positief op het '10-stapenplan' voor de integratie van beide organisaties. Van dan af ging het snel. In september 2014 verklaarden de algemene vergaderingen zich definitief akkoord met een fusie. In maart 2015 werden statuten gestemd en vanaf september 2015 was de operationele integratie grotendeels een feit. De juridische startdatum van de nieuwe instelling is 1 januari 2016.

Van natuureducatie tot...

In beschrijvingen van de historie van educatie in relatie tot natuur wordt gebruikelijk een opeenvolging van fases onderscheiden. De eerste fase was de klassieke natuureducatie, vooral gericht op kennis en beleving. In de jaren '60 en versterkt door de toenemende aandacht voor de milieuproblematiek werd natuurbeschermingseducatie populair, later

Steentijdkoken met 'bushcraft' (foto: A. D'Heedene)

overgaand in Natuur- en Milieu-Educatie (NME). Van meer recente datum is Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO). En de nieuwste vorm is milieu- en duurzaamheidseducatie (Environmental and Sustainability Education, afgekort ESE), een mix van NME en EDO. De beginjaren van De Wielewaal zou je kunnen rangschikken onder traditionele natuureducatie; CVN evolueerde van natuureducatie naar natuur- en milieu-educatie en hetzelfde zou kunnen vastgesteld worden bij Natuurreservaten. EDO is zowel bij CVN als NP Educatie een jonge activiteit en sterk afhankelijk van de financiële (project) middelen die hiervoor ter beschikking gesteld worden door de overheid. De evolutie is in de praktijk vooral een verbreding, soms zelfs het aanbieden van 'oude wijn in nieuwe zakken'. NME en zeker EDO zijn zeker niet in de plaats gekomen van de traditionele natuureducatie. De huidige portfolio's van CVN en Natuurpunt Educatie laten vooral een grote diversiteit zien van meer dan honderd typen activiteiten, van cursussen 'vogels determineren' tot belevingsweekends 'bushcraft'. Omgerekend naar uren komt de klassieke natuureducatie nog altijd op de eerste plaats. De andere pijler wordt gevormd door de natuurgidsencursussen. NME en EDO samen vertegenwoordigen niet meer dan 20% van de activiteiten van beide vormingsinstellingen.

De grote diversiteit aan activiteiten, zowel naar vorm als naar inhoud, is niet alleen het gevolg van veranderende interesses. Natuureducatie ontstond in de late 19de eeuw, samen met de opkomst van de natuurbehoudsgedachte. Het optreden gebeurde opvallend gelijktijdig in Europa en Noord-Amerika. Het droeg, toen zoals nu, alle kenmerken van de tijd in zich. In die vroege periode was natuureducatie nog niet georganiseerd, maar bestond in uiteenlopende vormen van kennisoverdracht en ervaringsdeling. Van betekenis waren onder meer de opkomst en popularisering van de biologie en

nieuwe pedagogische inzichten. Verder speelden culturele en maatschappelijke evoluties, zoals esthetische vernieuwingen, culturele ontvoogdingsbewegingen en individuele natuurbeleving een rol. Tijdens de Belle Epoque was natuureducatie volksverheffing, idealistisch en romantisch, maar had ook wortels in het anarchistisch gedachtengoed of sloot aan bij esoterische groeperingen en droeg bij tot het versterken van zowel nationale (Belgische) als regionale (Vlaamse) identiteiten. Natuureducatie is niet alleen in de tijd veranderd en vooral verbreed, maar was al van bij de oorsprong geen eenheidsworst. Verwonderlijk is dat niet. Veelvormigheid en meerzinnigheid weerspiegelen de diversiteit aan natuurbeelden en de complexe relaties tussen mens, natuur en cultuur. Dat is een belangrijke vaststelling in een superdiverse samenleving. Veel groepen worden vandaag (nog) niet bereikt omdat ze een eigen culturele kijk hebben op natuur en milieu.

Om met die verscheidenheid en de eigen cultuurhistorische erfenis om te gaan, heeft de natuurbeweging in Vlaanderen een organisatorisch antwoord gezocht. Terwijl in de buurlanden de meeste verenigingen nog steeds gebouwd zijn rond deelthema's, doelen of doelgroepen, is in Vlaanderen vanaf de jaren '80 door fusies het sterk versnipperde naoorlogs verenigingslandschap sterk vereenvoudigd. Dat heeft de interne diversiteit evenwel niet verminderd, misschien wel integendeel. Het tegengewicht tegen een vernauwend centralisme is de dynamiek bij de talrijke zelfredzame lokale vrijwilligersgroepen. Daarnaast hebben de grote (fusie)verenigingen zelf ook begrepen dat voor een duurzame werking de verschillende werkingsvelden (natuurbeheer, -studie, -beleid en -educatie) hun eigen finaliteit moeten kunnen behouden. Vorming en educatie dragen bij tot natuurbehoud, zijn nodig om aan natuurstudie te doen en dienstig in het beheer, evengoed blijven vorming en educatie naast een middel ook een doel

op zich. Consequent blijven ook binnen het werkingsveld van vorming en educatie verschillende onderdelen hun aparte finaliteit behouden. Een cursus 'vogelgeluiden herkennen' heeft een ander doel en opzet dan een kadervorming die gericht is op het werven van vrijwilligers of een belevingsactiviteit voor dementerende ouderen. Een aparte finaliteit staat integratie en synergie niet in de weg, maar is daarvoor een voorwaarde.

...innovatie

In de missie en visie van Natuurpunt CVN heeft de traditie een plaats gekregen. Het integraal voortzetten van de bestaande werkingen van CVN en Natuurpunt Educatie was het vertrekpunt. Toch brengt de fusie ook kansen voor verandering mee. Een eerste opvallende verbreding die opgenomen is in de missie, is het noemen van natuur en erfgoed in één adem. Al is dit misschien meer een terugkeer naar de bron dan een echte vernieuwing. Milieu wordt gedefinieerd als de leefomgeving, met naast het milieu van de natuur vooral fysieke en geestelijke gezondheid als centraal aandachtspunt.

Bij de uitwerking van het eerste beleidsplan van de nieuwe instelling ligt de nadruk sterk op innovatie en kwaliteitszorg. Meer nog, de mogelijkheid om te vernieuwen wordt zelfs gezien als het belangrijkste 'winstpunt' en dus in zekere zin het centrale motief van de fusie. Innovatie zal worden gezocht in sociale en culturele innovatie en in de nieuwe mogelijkheden van de informatietechnologie. Sociale innovatie is een actierterrein dat in de natuurbeweging nog maar weinig is betreden. Het speelt zich grotendeels af in de stedelijke ruimte. Met culturele innovatie worden antwoorden gezocht op de culturele superdiversiteit in de hedendaagse samenleving. Dat is breder dan multiculturaliteit. Het omvat ook intergenerationaliteit en gendergelijkheid. Met culturele innovatie worden bruggen gebouwd tussen cultuur- en natuurbeleving. Op het vlak van technologische innovatie biedt vooral de informatietechnologie nog veel onbenutte kansen. Bij de deelnemers aan vormingsactiviteiten is er bijvoorbeeld steeds meer vraag om gebruik te maken van digitale tools.

Een ambitieus doel voor de komende jaren is de versterking van kadervorming. Natuurbehoud en natuureducatie steunen nog steeds grotendeels op vrijwilligerswerk. Dat is een gewilde keuze. Het aantal vrijwilligers neemt niet af, maar de vraag groeit sneller dan het aantal en de eisen worden steeds hoger. Kadervorming staat voor de uitdaging om de overbevraagde

vrijwilligers te ondersteunen en te vormen met tijds- en plaatsonafhankelijk leren met moderne, vooral digitale hulpmiddelen en met nadruk op coaching. NME en EDO zijn eveneens in evolutie. Sommige maatschappelijke uitdagingen gaan al langer mee, andere zijn nieuw: biodiversiteitsverlies, klimaatverandering, ecosysteemdiensten (onder meer in relatie met zorg en gezondheid), voedselveiligheid, verstedelijking en ruimtelijke ordening. Veel van die problemen vragen diepgaande en structurele veranderingen op lange termijn en dat staat in schril contrast met het kortetermijndenken in beleid en communicatie. Natuurbeleving is de afgelopen periode als volwaardig onderdeel van natuureducatie op de achtergrond geraakt. Beleving was niet ernstig genoeg en leek ook niet direct een grote bijdrage te leveren aan de wereldproblemen. We zijn aan een her- en zelfs opwaardering toe. Misschien is natuurbeleving wel de meest oorspronkelijke vorm van natuureducatie. Zeker is dat belevingsgerichte activiteiten een grote persoonlijke impact hebben en dat sommige doelgroepen beter bereikt kunnen worden, zoals jongvolwassenen, gezinnen met kinderen, allochtonen. Natuurstudie ten slotte zal binnen natuureducatie een groot aandeel blijven hebben. Maar ook hier dringen nieuwe methoden en instrumenten zich op. Dankzij de informatietechnologie is het bereik van 'citizen science' initiatieven enorm gestegen. Een voorbeeld is de groei van de waarnemingsdatabanken zoals waarnemingen.be. Naast soortenkennis, dat steeds elementaire basiskennis zal blijven, zijn opleidingen nodig in monitoringstechnieken. Het belang van natuurstudie met en door vrijwilligers neemt toe in het licht van de mondiale milieu-problemen. Het opvolgen van bijvoorbeeld (de natuurlijke gevolgen van) klimaatverandering vereist een langdurige inspanning van een breed netwerk van waarnemers.

De toekomst van natuureducatie in Vlaanderen, onder welke naam dan ook, krijgt een solide organisatorische basis in het middenveld. Natuurpunt CVN wordt zelfs de grootste gespecialiseerde sociaal-culturele vormingsinstelling. De complementariteit tussen verankering in de natuurbeweging en openheid naar andere partners is een belangrijke stap voorwaarts. Daarnaast zijn innovatie en kwaliteitszorg grote uitdagingen. Voor dit alles kunnen we steunen op de rijke traditie van verenigingsleven en vrijwilligersengagement. 'Leren zit in onze natuur' is gekozen als baseline. Het zou ook een antwoord kunnen zijn, 'omdat leren in onze natuur ligt', op die ene existentiële vraag: "Waarom doen we het?"

AUTEURS:

Jos Gysels is diensthoofd van Natuurpunt Educatie en vanaf 1 januari 2016 directeur van Natuurpunt CVN. Paul Stryckers is afscheidnemend directeur van CVN.

CONTACT:

Jos Gysels, Natuurpunt Educatie en Museum,
Graatakker 11, 2200 Turnhout.
E-mail: jos.gysels@natuurpunt.be